

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 341.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/77>

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

INDIVIDUAL MEASURES TO PREVENT CRIMES AGAINST THE FUNDAMENTALS OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Бохенко В.М., старший науковий співробітник

*Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України*

Стаття присвячена розгляду індивідуальних заходів запобігання злочинам проти основ національної безпеки України. Розкривається зміст таких понять, як фактичні, правові та кримінологічні підстави індивідуального запобігання злочинної поведінки.

Доводиться, що фактичні підстави такого запобігання – це реальна поведінка особи, в якій закладена потенційна злочинна поведінка, а також якщо особа своїми діями (бездіяльністю) створює умови для її вчинення. Антисоціальна поведінка є зовнішнім проявом настанов особи, її головною цілеспрямованістю і домінуючим внутрішнім змістом.

Правові підстави – це урегульованість індивідуального запобігання нормами права. Але в сучасних умовах об'єкт профілактики за діючим законодавством має право взагалі ухилитися від співбесіди із оперпрацівником і лише за власним бажанням давати будь-які пояснення щодо своєї діяльності. Тому оперативні працівники змушені вдаватися до «вільного» трактування чинного законодавства і переконувати об'єкта профілактики в його обов'язку давати пояснення або ж взагалі вдаються до фальсифікацій і здійснюють індивідуальну профілактику лише на папері.

Під кримінологічними підставами пропонується розуміти наявність певного рівня кількісно-якісних показників криміногенності особи, що дозволяє виділити з маси відповідної категорії осіб саме тих, від кого з високим ступенем імовірності слід очікувати вчинення злочину.

Робиться висновок, що головна мета індивідуальної профілактики – усунути чинники, які викликають наміри вчинити злочинну терористичну акцію або злочин терористичного характеру, та схилити (переконати) особу відмовитися від таких намірів. Розв'язання цих завдань можливе лише за умов тривалої кропіткої роботи не лише фахівців, на яких безпосередньо покладено завдання щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності, але й психологів, педагогів, конфліктологів, соціологів тощо.

Ключові слова: запобігання злочинності, індивідуальне запобігання злочинам, фактичні підстави запобігання, правові підстави запобігання, кримінологічні підстави запобігання.

The article is about the consideration of individual measures to prevent crimes against the foundations of national security of Ukraine. The content of such concepts as factual, legal and criminological bases of individual prevention of criminal behavior is revealed.

It is argued that the factual grounds for such prevention are the actual behavior of the person in whom the potential criminal behavior is embedded, as well as if the person by his actions (inaction) creates the conditions for its commission. Antisocial behavior is an external manifestation of a person's guidelines, his main purpose and the dominant internal content.

Legal grounds are the regulation of individual prevention by law. But in modern conditions, the object of prevention under current law has the right to evade the interview with the operative and only at their own request to give any explanations about their activities. Therefore, operatives are forced to resort to "free" interpretation of current legislation and convince the object of prevention of its obligation to provide explanations, or even resort to falsifications and carry out individual prevention only on paper.

Criminological grounds are proposed to understand the presence of a certain level of quantitative and qualitative indicators of criminogenicity of a person, which allows to identify from the mass of the relevant category of persons precisely those from whom a high degree of probability should be expected to commit a crime.

The author concludes that the main purpose of individual prevention is to eliminate the factors that cause intentions to commit a criminal terrorist act or a terrorist crime, and to persuade a person to abandon such intentions. Solving these problems is possible only with long-term hard work not only of specialists who are directly tasked with the implementation of operational and investigative activities, but also psychologists, teachers, conflictologists, sociologists and more.

Key words: crime prevention, individual crime prevention, factual grounds for prevention, legal grounds for prevention, criminological grounds for prevention.

Постановка проблеми. Індивідуальне запобігання злочинам – це різновид спеціально-кримінологічного запобігання злочинності щодо конкретної особи. В основі такої діяльності лежать обґрунтоване припущення, прогноз і правова підстава, що та чи інша особа потенційно може вчинити злочин. Тобто індивідуальне запобігання становить ту частину запобіжної діяльності, яка здійснюється на стадії, котра передуює виникненню злочинного наміру. Усунення небезпеки потенційного злочину – це головне завдання індивідуального попередження [1, с. 100].

Індивідуальне запобігання злочинній поведінці має свої особливості, зумовлені специфікою її причин і моти-

вів, особливостями типової поведінки, яка передуює злочинному посягання на основі національної безпеки України, та особою правопорушника. Саме це й актуалізує необхідність дослідження проблеми індивідуальних заходів запобігання злочинам проти основ національної безпеки України.

Мета статті – дослідження індивідуальних заходів запобігання злочинам проти основ національної безпеки України та вироблення пропозицій щодо підвищення їх ефективності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідження окремих аспектів індивідуального запобігання

злочинності здійснювали Г.А. Аванесов, Ю.М. Антонян, Ю.В. Баулін, О.М. Бандурка, І.Г. Богатирьов, В.В. Голіна, О.М. Джужа, В.М. Дрємін, Т.А. Денісова, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, А.В. Савченко та інші.

Праці вказаних вчених достатньо ґрунтовно висвітлюють питання індивідуальних запобіжних заходів, проте питання запобіжної діяльності саме у сфері національної безпеки України залишилися за межами їх наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. Індивідуальне запобігання повинно розпочинатися ще до того, як особою буде прийнято рішення скоїти злочин, і пов'язуватися з цілями та мотивами діяння. «У цілому ряді випадків прийняття рішення здійснюється не одразу, а тому існують реальні об'єктивні можливості вплинути на свідомість, перебудувати її рішення, змінити спрямованість поведінки особи» [2, с. 161].

Індивідуальне запобігання застосовується тоді, коли поведінка, образ життя тієї чи іншої особи свідчать про ослаблення соціальних зв'язків, про високий ступінь імовірності суспільно небезпечної поведінки, реальну можливість скоєння терористичної акції. При цьому заходи індивідуального запобігання відіграють роль так званого соціального інструменту, який призваний нейтралізувати або усунути внутрішні негативні риси цієї особи та її поведінки.

Для визначення кола осіб, які потребують індивідуального запобігання, необхідно мати **фактичні, правові та кримінологічні підстави** [1, с. 100].

Фактичні підстави такого запобігання – це реальна поведінка особи, в якій закладена потенційна злочинна поведінка, а також якщо особа своїми діями (бездіяльністю) створює умови для її вчинення. Антисуспільна поведінка є зовнішнім проявом настанов особи, її головною цілеспрямованістю і домінуючим внутрішнім змістом.

Уявні наміри не можуть бути покарані. «Індивідуальне запобігання – це насамперед переконання, яке ґрунтується на принципах демократії та законності. Жодний, навіть найвищий відсоток вірогідності скоєння даною особою злочину, не може слугувати підставою для застосування репресії» [3, с. 139].

Погляди, мотиви, система ціннісних орієнтацій особи можуть стати підставою для здійснення на неї попереджувального впливу лише у тому випадку, коли вони проявилися в антигромадській поведінці.

Здійснення злочинних намірів за тривалістю займає невеликий проміжок часу. «Його початок лежить у психологічних переживаннях евентуального злочинця, пов'язаних з механізмом вольового акту» [4, с. 12]. Тому завданням правоохоронних органів загалом і оперативних підрозділів СБУ зокрема є своєчасне виявлення таких намірів у конкретних осіб і оперативне втручання у ці процеси.

На цій стадії мають значення всі фактори: своєчасність отримання первинної інформації та її повнота, активність виконавців, обґрунтованість форм та методів запланованих запобіжних заходів, спроможність оперативного працівника вирішувати такі завдання. Їх ігнорування може призвести до невідворотного – загибелі людей або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків.

З огляду на це першочергового значення набуває необхідність отримання «упереджувальної інформації» про підготовчі дії скоєння злочину. Основним джерелом такої інформації є агентурний апарат спецслужби. Агентурна розвідка та контррозвідка традиційно посідає пріоритетне місце у діяльності спецслужб більшості країн світу. Дискусії щодо її відсторонення на другорядні ролі на тлі стрімкого зростання технологічних новацій у сфері комунікацій та неспинного поширення принципів інформаційного суспільства у міжнародних стосунках практично припинилися після подій 11 вересня 2001 року.

Як відомо, професіоналізм оперативного працівника визначається рівнем його агентурної роботи, здатністю

безпосереднього проникнення до керівної ланки злочинної організації і вмінням керувати розвитком оперативної ситуації. Але якою б майстерністю не володів оперпрацівник, успіх у придбанні агентурних позицій значною мірою визначатиметься загальною політико-психологічною ситуацією і моральним кліматом у державі та регіоні, а також рівнем довіри населення до влади. Адже оперативний працівник залучає до негласного співробітництва і організує діяльність агента за умови необхідних гарантій його безпеки від імені та в інтересах держави. Ставками в такій роботі виступають безпека і життя агентів, їх рідних та близьких. Однак в умовах загальної низької довіри суспільства до влади як такої об'єктивно важко вести агентурно-оперативну роботу.

За умов крайньої необхідності отримання попереджувальної інформації на цій ділянці роботи певним виходом із ситуації може стати утворення спеціального фонду виплат крупних грошових винагород за виключно цінну та достовірну інформацію про підготовку до вчинення злочину у сфері національної безпеки або будь-яку іншу інформацію, яка сприятиме розкриттю злочину. Наприклад, ще в 1984 році у США було засновано державну спеціалізовану програму винагород, згідно з якою у випадках, коли терористична акція стосується інтересів американської цивільної авіації, існує можливість запропонувати інформаторові винагороду у розмірі до 4 мільйонів доларів США. Інформатори можуть контактувати із співробітниками програми через поліцейські канали, для чого існує вільна цілодобова міжнародна лінія; зв'язок відбувається й через комп'ютерну мережу Інтернет, канали ФБР та Держдепартаменту США. У Канаді та Франції інформатору по телефону називають номер банківського рахунку, з якого він анонімно може отримати обумовлену суму грошей. У разі потреби інформаторів забезпечують належним захистом, його особа відома тільки керівнику розслідування [5, с. 34].

Правові підстави – це урегульованість індивідуального запобігання нормами права [1, с. 100].

Як справедливо зазначає В.Є. Петрищев, вимоги особливої точності і делікатності під час реалізації профілактичних заходів на цьому рівні диктуються тією обставиною, що тут вони вступають у безпосередній контакт із правами і свободами особистості, які у демократичному суспільстві не можуть бути порушені без достатніх на те підстав [6, с. 110].

Нормативно-правове підґрунтя такої запобіжної діяльності закріплено у ст. 8 Закону України «Про контррозвідальну діяльність», згідно з якою «з метою попередження, своєчасного виявлення і припинення розвідальних, терористичних та інших протиправних посягань на державну безпеку України органи та підрозділи Служби безпеки України, що здійснюють контррозвідальну діяльність, за її результатами за необхідності проводять профілактику правопорушень у сфері державної безпеки; в разі виявлення в ході цієї роботи осіб, які потребують попереджувального впливу, оголошують їм офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки» [7]. Водночас цей Закон не є спеціальним законодавчим актом, який має врегульовувати питання запобіжної діяльності (підстави, форми, методи, принципи, суб'єкти, об'єкти та інше).

Детальну регламентацію профілактики правопорушень у сфері державної безпеки України містить відомчий нормативний акт, який не може повною мірою служити законною підставою для запобіжних заходів СБ України.

Нині об'єкт профілактики, відповідно до ст. 63 Конституції України [8] та ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [9], має право взагалі ухилитися від співбесіди із оперпрацівником і лише за власним бажанням давати будь-які пояснення щодо своєї діяльності. За цих умов оперпрацівники змушені вдаватися

до «вільного» трактування чинного законодавства і переконувати об'єкта профілактики в його обов'язку давати пояснення або ж взагалі вдаються до фальсифікацій і здійснюють індивідуальну профілактику лише на папері.

Зрозуміло, що в такому разі вести мову про ефективність таких «заходів» немає сенсу. За цих умов необхідно визнати, що традиційні форми та методи профілактики, які застосовуються оперативними працівниками СБ України до всіх без винятку правопорушень у сфері державної безпеки, у своїй більшості вже застаріли. В умовах сучасної криміногенної обстановки вони вже не спрацьовують. Специфіка мотивації антидержавної злочинної діяльності та стійке викривлення свідомості потенційного злочинця навряд чи можуть бути скореговані під час однієї профілактичної бесіди, як це передбачено у згадуваній вище Інструкції про профілактику правопорушень.

Особа – це явище системне. Це означає, що одні якості особи взаємопов'язані з іншими. Для того щоб змінити те чи інше переконання, іноді необхідно паралельно працювати над зміною звичок, вмінь, настанов тощо. Відповідно, й формування переконань і життєвих принципів потребує системного впливу на особу.

Кримінологічні підстави – це наявність певного рівня кількісно-якісних показників криміногенності особи, що дозволяє виділити з маси відповідної категорії осіб саме тих, від кого з високим ступенем імовірності слід очікувати вчинення злочину.

Прогнозування індивідуальної злочинної поведінки є необхідною передумовою індивідуального запобігання злочинним діям. Чим точнішою й повнішою є прогностична інформація про особу, тим ефективнішими будуть заходи превенції злочину. Індивідуальний прогноз повинен бути «спрямованим» з точки зору організації планомірної роботи із захисту державної безпеки.

У науковій літературі, яка висвітлює діяльність із запобігання злочинності, підкреслюється значення прогнозування індивідуальної антисуспільної поведінки як суттєвої передумови науково обґрунтованої організації індивідуального запобігання (наприклад, у зв'язку з формуванням системи профілактичних обліків та їх інформаційно-аналітичного забезпечення) [1, с. 208–209].

Об'єктами індивідуального запобігання можуть бути конкретні особи (громадяни України, іноземці та особи без громадянства), поведінка яких свідчить про реальну можливість вчинення ними протиправних діянь у сфері державної безпеки.

У цьому разі має йтися про так звану готовність особи скоїти злочин, тобто такий її стан, у якому вона в будь-який момент (як тільки надійде пусковий імпульс) може почати протиправну діяльність. Така готовність до скоєння умисного злочину, на думку С.М. Іншакова, складається з низки складників: інтелектуального, психологічного, морального, професійного, матеріального та організаційного [10, с. 68–70].

Готовність до скоєння терористичної акції може бути повною, коли в наявності всі складники цього феномену, та неповною – за відсутності деяких складників. У той же час готовність – це стан особи, який формується протягом певного часу. Відповідно, ступінь такої сформованості може бути різним. Ба більше, готовність – це феномен нестабільний, який змінюється у часі: неповна готовність може стати повною, повна – втратити свою цілісність і стати неповною, одночасно втративши мотиваційну здатність. Цю рису необхідно враховувати при руйнуючому впливі на кримінальну готовність під час проведення індивідуальних запобіжних заходів. В окремих випадках достатньо змінити один із її елементів (наприклад, викликати сумнів в успіху), і вся система втратить здатність мотивувати терористичну діяльність.

Прогнозування злочинної поведінки та індивідуальна профілактика – це фактично єдиний процес. Така діяль-

ність сама по собі передбачає постійне, всебічне і глибоке вивчення особи, її поведінки, зв'язків і намірів. Отримані в результаті цієї роботи відомості впливають на корекцію планів профілактичної діяльності.

Кримінологічне прогнозування представляє собою наукове передбачення основних змін (тенденцій, закономірностей) розвитку злочинності або вірогідності скоєння злочину конкретною особою в майбутньому [11, с. 220].

Прогнозування означає, з одного боку, розробку конкретного прогнозу, з іншого – сам процес спеціального дослідження, який надає можливість отримати певні прогностичні висновки. Таке прогнозування ґрунтується не на тому, що бажано суб'єкту прогнозування, а на тому, що об'єктивно витікає з розвитку досліджуваного явища, його минулого та майбутнього.

Кримінологічне прогнозування може бути визнано науковим, якщо воно ґрунтується на знанні (вивченні) тенденцій та закономірностей злочинності, її причин і умов, характеру і природи цього явища, а також різноманітних та взаємозумовлених процесів, що впливають на злочинність. Тому прогноз може бути істинним (і науковим) лише тоді, коли тенденції і закономірності явища досліджені від минулого до сьогодення та майбутнього, коли закони науки, що використовуються у передбаченні, істинні, тобто теоретичний рух свідомості від об'єктів сьогодення та минулого до об'єктів майбутнього відповідають реальному руху і розвитку предметів (явищ, процесів, подій) в дійсності) [12, с. 138].

Водночас повне виключення елемента суб'єктивності з процесу прогнозування неможливо. Суб'єктивність обов'язково проявить себе в застосуванні методів оцінки та інтуїції. Але при цьому, по-перше, і оцінка, і інтуїція не повинні бути єдиними методами передбачення і, по-друге, необхідно завжди усвідомлювати, що саме наше передбачення ґрунтується на оцінці та інтуїції. Це дозволить уникнути помилкових висновків.

Характер спеціально-кримінологічних заходів індивідуального запобігання суттєво змінюється залежно від способу і змісту можливої або дійсно злочинної поведінки, умов, що їй сприяють, а також особистісних рис цієї особи. Своєю чергою успіх конкретних профілактичних заходів, їх результативність у справі запобігання злочинам проти основ національної безпеки залежатиме від того, наскільки вірно буде обрана **форма профілактики**.

Під формою профілактики розуміють певний порядок реалізації виховних методів профілактичного впливу, зумовлений характером сил і засобів, що використовуються [13, с. 73]. Водночас, на наше переконання, протиставляти форми і методи профілактики між собою неможливо. Це певного роду єдиний процес. Все залежить від конкретних обставин та наявних оперативних матеріалів перевірки, особистісних рис об'єкта профілактики та ефективності проведення того чи іншого виду запобіжного заходу. Без спеціального і повного аналізу ніхто однозначно й об'єктивно не скаже, яка форма профілактики є ефективнішою.

Результативність профілактичної роботи із запобігання таким злочинам залежатиме від законності, цілеспрямованості, конкретики і професійності її проведення. Теоретичні проблеми ефективності профілактичних заходів пов'язані з поглибленням інтеграції кримінології із соціологією, психологією, педагогікою, наукою управління і цілою низкою галузей права, практичні – з організації залучення до цієї діяльності різних суб'єктів профілактики. Запобіжна діяльність повинна представляти собою безперервний, багатоаспектний і багаторівневий процес, який вміщує необхідний комплекс виховних і профілактичних заходів із опорою на загальні принципи індивідуальної роботи. До числа останніх, на наш погляд, слід віднести такі: справжню зацікавленість оперативного працівника щодо подальшої долі об'єкта профілактики;

позицію співпраці у розв'язанні життєвих проблем; виключення бачення об'єкта профілактики через призму власних проблем; відмову від використання методів «прикладів» під час аналізу життєвих проблем особи, що профілакується («чужий досвід нічому не навчає»); настанову на жорстку детермінованість поведінки особи історією її власного життя, розвінчання будь-яких спроб пошуку «винних»; пошук найбільш слабких елементів у структурі особистості профілакуємої особи, якими є індивідуально значимі і психологічно забарвлені психічні стани; персоніфікацію особистісних принципів; орієнтацію на наслідки прийнятих рішень та вчинених дій.

Зазначені принципи не лише орієнтуватимуть оперативних працівників на усвідомлення відповідальності за якість проведеної профілактики, але й сприятимуть адекватному вибору її варіантів (форм та методів) відповідно до конкретної ситуації.

З метою підвищення ефективності запобіжних заходів у сфері захисту національної безпеки спеціально-кримінологічна профілактика повинна включати наступні кроки.

I. Виявлення осіб, поведінка та спосіб життя яких дають підстави передбачити намір вчинити злочин проти основ національної безпеки України чи вести підготовку до їх вчинення.

II. Оперативне спостереження (у дозволених законом межах) за поведінкою та способом життя таких осіб з метою з'ясування, чи дійсно їх дії свідчать про їх злочинні наміри.

III. У разі підтвердження кримінологічного прогнозу щодо майбутньої злочинної поведінки дана особа потребує постановки на профілактичний облік в органах СБ України.

IV. Планування індивідуальних заходів виховного, правового та іншого характеру, спрямованих на зміну ціннісних орієнтацій та відмову від злочинного способу виходу з конфліктної ситуації.

V. Здійснення запланованих заходів, у тому числі спрямованих на усунення в середовищі (родинному оточенні, за місцем роботи, служби чи навчання) причин та умов, які сприяють вчиненню особою, що поставлена на профі-

лактичний облік, правопорушення, зокрема у сфері національної безпеки. У названому оточенні особливе місце посідають та потребують контролю групи, що породжують екстремістські настрої та закликають до насильницьких способів вирішення релігійних, національних, територіальних та інших конфліктів.

VI. Періодична оцінка результатів профілактики та її коригування з урахуванням поведінки об'єкта профілактики.

Висновки. Головна мета індивідуальної профілактики – усунути чинники, які викликають наміри вчинити злочинну терористичну акцію або злочин терористичного характеру, та схилити (переконати) особу відмовитися від таких намірів. Розв'язання цих завдань можливе лише за умов тривалої кропіткої роботи не лише фахівців, на яких безпосередньо покладено завдання щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності, але й психологів, педагогів, конфліктологів, соціологів тощо. З урахуванням цього необхідно розподілити функціональні обов'язки із запобігання таких злочинів. Якщо перші три стадії запропонованої нами системи (виявлення, спостереження та постановка на облік потенційно небезпечних осіб) повинні безпосередньо здійснюватися оперативним складом органів СБ України, то наступні стадії – це специфічна виховна робота фахівців у галузі психології поведінки людини. Іншими словами, задача спецслужби з усунення факторів, які детермінують політично вмотивовану злочинну поведінку, повинна полягати в оперативному моніторингу криміногенної ситуації у сфері національної безпеки та вчасному інформуванні відповідних органів.

Адресатом такої інформації повинні стати відповідні державні та громадські інституції, уповноважені та здатні займатися соціалізацією такої девіантної поведінки. Це дасть можливість відійти не тільки від формалізму у питаннях про кількісні показники проведених профілактичних заходів, але й реально сприяти зміні ситуації у сфері забезпечення державної безпеки. Цей розподіл функцій і повноважень правоохоронних та інших державних структур у сфері запобігання тероризму необхідно законодавчо закріпити у довгоочікуваному Законі України «Про запобігання злочинності».

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів. Даньшин І.М., Голіна В.В., Кальман О.Г., Лисодед О.В.; за ред. І.М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.
2. Попов В.И. Противодействие организованной преступности, коррупции, терроризму в России и за рубежом. Москва: Изд-во СГУ, 2007. 581 с.
3. Овчинский С.С. Преступное насилие. Преступность в городах. Москва : ИНФРА-М, 2007. 408 с.
4. Снігерьев О.П., Матвійчик В.В., Никифорчук Д.И. Умисні вбивства. Попередження та розкриття : практичний посібник. Київ : КНТ, 2005. 100 с.
5. Дорошенко А.Д. Терор і тероризм. *Політика і час*. 1997. № 9. С. 29–36.
6. Петрищев В.Е. Антитеррористическая стратегия. *Организационно-правовые вопросы борьбы с терроризмом*. Центр исслед. проблем безопасности РАН; Науч. совет при Совете Безопасности РФ. Москва : Наука, 2006. С. 85–112.
7. Про контррозвідальну діяльність: закон України від 26 грудня 2002 р. № 374-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text> (дата звернення: 18.03.2021).
8. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.03.2021).
9. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18 лютого 1992 р. N 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 18.03.2021).
10. Иншаков С.М. Криминалогия: учебное пособие. Москва : Юриспруденция, 2002. 352 с.
11. Криминалогия: учебник. Гуров А.И. и др. ; науч. редакторы Н.Ф. Кузнецова, В.В. Лунеев. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 640 с.
12. Криминалогия: ученик. Аванесов Г.А., Иншаков С.М., Лебедев С.Я., Эриашвили Н.Д.; под ред. Г.А. Аванесова. Изд. 3-е. Москва : НИТИ-ДАНА, 2005. 480 с.
13. Милько Ю.Т., Шемякин С.Н. Профилактическая работа органов государственной безопасности Союза СССР. Москва, 1967. 111 с.